

Сакральне мистецтво Волині. Матеріали ІХ міжнародної наукової конференції. – Луцьк, 2002. – С,117-118.

Олена Огнєва,

Олексій Златогорський

(Луцьк)

З ІСТОРІЇ ДРУКОВАНОЇ БІБЛІЇ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІІ СТ.

Історія як наука життя містить в собі цілу низку явищ, що на першій погляд здаються маргінальними, малозначимими, але при наближеному розгляді виявляють зовсім протилежні характеристики. В нашому випадку таким явищем є друкована Біблія, поширення якої є не тільки фактором духовного розвитку, а й переплітається з політичними та економічним претензіями великих держав. Друк Біблії, особливо багатомовної, стає для Іспанії, Голландії, Франції, Англії у ранньомодерні часи важливою державною справою, яка йде поруч і є незмінним атрибутом політичного та економічного завоювання світу, чи то під впливом географічних відкриттів, чи європейської політики. За друком Біблії завжди стоять у ті часи престиж держави і відповідні імена в історії – Філіп II, Франсіско Хіменес, Арман Рішельє, Людовік XIV, Джуліо Мазаріні, Генріх VIII, Олівер Кромвель.

Але слід відмітити, що подібна діяльність людей влади була і своєрідною відповіддю на поширення друкованих Біблій завдяки діяльності низів – опозиції, протестантів чи звичайних друкарів. Останні ще в ХV ст. в період появи друку запропонували низку видань для народу, не останнє місце

в яких належало Біблії, доступній як за мовою, так і за оформленням – ілюстраціями до сюжетів. Маємо на увазі і ксилографічні видання Північної Німеччини, серед них, насамперед, „Біблію жебраків” – популярного переказу Старого і Нового Заповіту з багаточисельними ілюстраціями, і першодруки – 42-рядкову і 36-рядкову Біблію Йоганна Гутенберга, 48-рядкову Біблію спадкоємців його друкарні Фуста і Шеффера. В цьому ряду особливе місце посідають Біблії на народних мовах, серед них – перша німецька Біблія стразбурзького друкаря Йоханна Ментеліна, Кельнська Біблія 1478 р. Генріха Квентеля, що вийшла у перекладах на два різних нижньонімецьких діалекти з 125 ілюстраціями, що були також використані у виданні Німецької Біблії Антона Кобербергера; перша італійська Біблія 1471 р. венеційського друкаря Венделіна та інші. В цьому ж ряді особливе місце посідають лютеровські переклади Біблії, видані у Віттенберзі, Люнебурзі та інших містах Німеччини, а для слов’янських земель – ілюстровані видання біблійних книг Франциска Скорини.

До переліку цих імен у нашій, вітчизняній, традиції можемо додати князя Костянтина Острозького. Рівень його зазіхань – королівська влада – не завжди відповідав його політичним можливостям. І хоча в історії він так і залишився „не коронованим правителем Русі”, вся його діяльність у політичній, економічній і культурних сферах була претензійно націлена на захоплення влади. Не останнє місце у такій його діяльності займає і, відповідно до прикладів європейських можновладців, видання під його покровительством 1581 року в Острозі Біблії церковнослов’янською мовою. Видання це, як відомо, служило взірцем для подальших видань.

Острозька Біблія, крім того, увібрала в себе і традиції протестантських видань, що виходили з народу. Про це свідчить не тільки мова видання – церковнослов’янська, якою служили на великому просторі слов’янських земель, а й графічне її оформлення, яке безпосередньо пов’язане з текстом і

виконувало дійсно ілюстративну і пояснюючу, а не тільки декоративну функції.

Як відомо, Біблія старослов'янською мовою з'являється завдяки просвітницькій діяльності Св.Кирила і Мефодія, які здійснили її переклад з грецької мови. З прийняттям християнства Біблія поширюється в Київській Русі, її вільно цитують Іларіон, Клим Смолятич і Володимир Мономах. В XIII ст. вся Біблія була перекладена, проте не збереглося жодного рукопису цього часу, що містив би разом як Старий, так і Новий Заповіт. Наприкінці XV ст. новгородський архієпископ Геннадій збирає „повний текст” Старого Заповіту, деякі частини якого перекладаються з латинської мови. Переклад Геннадія використовує у своїх виданнях біблійних книжок у Празі на початку XVI ст. Франциск Скорина, хоча не встигає надрукувати увесь текст Біблії[1]. Видання Біблії в Острозі стало таким першим повним виданням на церковнослов'янській мові, яке стало своєрідним дороговказом для підготовки видання українською мовою. Переклади окремих біблійних книжок на українську мову з'являються у XVI-XVII ст., зокрема, цим займався Мелетій Смотрицький[2]. Видатний український гравер Ілля готує у 1645-1649 рр. ілюстрації до українського видання Біблії[3]. Але виходу книги перешкоджають події Визвольної війни і руїни.

Острозька Біблія належить до багатооздоблених друків Івана Федорова. Серед ілюстрацій – рамка титула, герб Костянтина Острозького, друкарський знак, 81 заставка, 68 кінцівок, 35 дрібних прикрас, 78 рядків в'язі, 1384 узористих ініціальних літер[4].

Острозька Біблія як книжковий блок тричі видавалася в Росії, останнє старообрядницьке видання початку XX ст. За виданнями XVII-XVIII ст. стояли Олексій Михайлович та Єлизавета Петрівна. XVIII ст. відмічено кількома спробами видання Біблії у Росії. Але вийшла вона у світ лише у 1751 р., опісля двічі перевидавалася у 1756 і 1757 роках на території Росії. На

виставці „Біблія у світовій книжковій спадщині”, що експонувалася у Волинському краєзнавчому музеї протягом травня-вересня 2001 року, було представлено видання 1756 р.[\[5\]](#)

Титульний лист і гравюра з портретом покровителя та ініціатора видання, імператриці Єлизавети Петрівни були виготовлені у Санкт-Петербурзі. Текст супроводжується 49 мінеритами, що ілюструють книги Старого Заповіту. Титул містить дев'ять медальйонів, з яких три медальйони присвячені сюжетам Старого Заповіту (ліворуч), три – сюжетам Нового Заповіту (праворуч), а на двох нижніх зображено Успенський собор у Кремлі (праворуч) – символ порфіроносної Москви, гавань та Петропавлівську фортецю (ліворуч) – символ нової Росії. Види старої та нової столиць Росії перегукуються із створеною у 50-60-х рр. XVIII ст. сереєю петербурзьких та московських видів відомого гравера М.Махаєва[\[6\]](#). Фронтиспіс виконаний у дусі парадних портретів-алегорій епохи бароко. Зверху зображені на небесах Петро I і Анна Іоанівна, які також збиралися видати повний текст Біблії, але не здійснили цього. У їхніх руках Біблія, увінчана стрічкою з написом „Да неокончанная исправивши”, адресованим Єлизаветі. Крім того до згаданого видання вплетені гравюри амстердамського художника Каспара Люкена до нюрнберзької Біблії 1711 р.

Згадане видання містить також маргінальний запис: „Санктпетербургъ// 1757 го года. 29го дня// Апреля// Сію Біблію я Лаврентій Хоцятовський придворный// іеромонахъ: въ даръ приношу Прес[вя]щеннешому Георгію// Конискому Еп[ис]копу Мстиславскому, оршанскому и Моги//левскому, и целой белой руссиі. В знакъ моей благосклонности”.

Георгій Кониський (1717-1795) – видатний український просвітитель, письменник, викладач Києво-Могилянської Академії, засновник училища типу Київської академії у Могилеві 1757 р.[\[7\]](#) Про Лаврентія Хоцятовського нам нічого не відомо У Каталозі Юрія Ясиновського зафіксований як

переписувач нотного ірмологіону 1750 р. у Санкт-Петербурзі ієродиякон Леонід Хоцятовський, який можливо і є тим самим Лаврентієм[8].

На Україні в другій половині XVIII ст. відбулося чотири видання Біблії, з яких три київських (1758, 1779, 1788 рр.) і одне почаївське (1798 р.)[9]. Видання 1758 та 1779 рр. є однаковими за своїми формальними характеристиками (попри певні розбіжності в описах згідно виданих каталогів)[10]: форта, фронтиспис на честь Єлисавети, 50 (54) ілюстрацій-заставки з 49 дощок (мідерити, проілюстровано лише старозавітні сюжети), один спільний гравер – Я.К. (Яків Кончаківський). За такими показниками, крім інших, обидва видання відповідають згаданому Єлисаветинському виданню 1756 р. Проте при співставленні форти російської Біблії та форти київського видання 1779 р. виявились деякі різнотання (правда, невідомий вигляд форти видання 1758 р.), які, можливо, пов'язані із реальними змінами в історії України. Це видання з'явилося вже після смерті Єлисавети, але у період остаточного скасування автономії України, планомірно здійснюваного Катериною II. Серед цих заходів – скасування гетьманської посади 1764 р., ліквідація Запорозької Січі 1775 р. з наступною реорганізацією адміністративного поділу 1781 р., ліквідація козацьких полків 1783 р.

Форта київського видання 1779 р. відзначається більшою яскравістю. Види столиць Росії замінені своєрідними символами духовного центру України – Успенського собору із дзвіницею і колишньої автономії – Мазепинського будинку Києво-Могилянської Академії. Попримірникове співставлення видань Єлисаветинської Біблії та її київських видань, цілком ймовірно, виявить участь українських майстрів, зокрема Якова Кончаківського, у виданні Біблії за часів імператриці Єлисавети.

Сама виставка „Біблія у світовій книжковій спадщині” засвідчила, що лише попримірниковий аналіз кожного стародруку, представленого на ній, може виявити значення і місце його в історії культури України.

-
- [1] Франциск Скорина и его время. – Минск: Белорусская Советская Энциклопедия имени Петруся Бровки, 1990. – С.257.
- [2] Frick D.A. Meletij Smotryc'kyi. – Harvard, 1995. – P.41-82.
- [3] Украинские книги кирилловской печати XVI-XVIII вв.: Каталог изданий хранящихся в Государственной библиотеке СССР имени В.И.Ленина. Вып.2, ч.2 / Сост. А.А.Гусева, И.М.Полонская. – М., 1990. – С.214-217.
- [4] Запаско Я. Мистецька спадщина Івана Федорова. – Львів: Вища школа, 1974. – С.214-217.
- [5] Острозький музей книги, інв.№ н18501/Vic-2439
- [6] Попов Г. Русская традиция украшения библейских книг // Наше наследие. – 1990. – №1. – С.139.
- [7] Кашуба М.В. Георгий Конисский. – М.: Мысль, 1979. – С.46.
- [8] Ясиновський Ю. Українські та білоруські нотолинійні Ірмолої 16-18 століть. Каталог і коділогічно-палеографічне дослідження. – Львів: Місіонер, 1996. – №791.
- [9] Запаско Я., Ісаєвич Я. Каталог стародруків, виданих на Україні. Книга 2, частина 1-2. – Львів: Вища школа, 1984. – №2038, 2960, 3230, 3971.
- [10] Там же. – №№ 2038, 2960; Половникова С.О., Ситий І.М. Кириличні стародруки Чернігівського історичного музею. Каталог. – Київ, 1998. – №56.